

Zo slovenského filozofického myslenia 18. storočia

O prirodzenom poznaní

ANTON REVICKÝ

Či je poznanie možné?¹

Prvý článok

1. Túto otázku, ktorú iní odsúvajú na koniec, sme si predsavzali preskúmať hneď na začiatku, pretože ak poznanie u nás nejestvuje a ani nemôže jestvovať, bolo by nevhodné namáhať sa s jeho vysvetlovaním alebo porovnávaním. Táto otázka veľmi znepokojovala už dogmatikov a akademikov, ako sa spomína v úvode, a podnietila vznik skepticizmu. Niektorí skeptici spolu s Arcesilaom Pitaneom popierali každú istotu poznania a pripúšťali iba pravdepodobnosť. Iní s Demokritom zasa tvrdili, že nám neostala ani nádej na dosiahnutie pravdy. Metodoros, podľa Tulliovho svedectva, až nezmyselne dokazoval našu nevedomosť. Nasledoval ho Pyrrhos a jeho žiaci, ktorí tvrdili, že nemožno nič vedieť, a že ani zo zmyslovej skúsenosti, ani na základe akejkolvek autority nemožno nič považovať za isté do tej miery, že nechceli vedieť ani to, že nič nevieme.

2. K nim treba z mladších filozofov priradiť Huetia, Hieronyma Hirnaima a Locka. Prvý z nich v spise o slabosti ľudskej mysle, vydanom po francúzsky, učí, že závisiac jedine od zjavenia, prirodzeným rozumom nemôžeme nadobudnúť istotu poznania. Druhý vo svojom diele o vrodennom ľudskom poznaní, napísanom v pyšnom

hneve, chce vyvrátiť celú filozofiu. Posledný pre nenapraviteľnú obmedzenosť našich zmyslov popiera každú možnosť skutočného a primeraného poznania vecí. Mnohí súhlasia s rozumnejším názorom, že aj pre slabosť našej mysle, aj pre nedokonalosť zmyslov sa v mnohom mýlime a oveľa viac nevieme, ako vieme.

3. Lenže poznanie možno chápať dvojakým spôsobom. Predovšetkým jestvuje poznanie v širšom zmysle — možno ním označiť každý istý a zrejmy poznatok. To je jednoduché intuitívne poznanie (*scientia simplicis intuitionis*), keď vec poznávame tak jasne a zreteľne, že o nej ani nemôžeme pochybovať, napr. že celok je väčší ako jeho časť. Po druhé, jestvuje poznanie vedomím alebo vnútorným zmyslom (*scientia conscientiae*), keď aj proti svojej vôli pozorujeme, že sa v nás niečo deje, napr. že myslíme, pociťujeme bolesť alebo sa tešíme atď. Od poznania, ktoré spočíva na zmyslovej skúsenosti a na autoritách, ktoré niektorí uznávajú, tu odhliadneme, keďže tu nemôžeme získať ani metafyzický dôkaz, ani obyčajne nemožno vylúčiť úctu pred autoritou. Iné je poznanie v prísnom a užšom zmysle, ktoré sa nazýva dôkazové poznanie (*scientia demonstrationis*); je to poznanie odvodené istým a zrejým záverom z jasných princípov. Na to poznanie sú potrebné dve skutočnosti. Po prvé, aby bolo vyvedené z neomylných a zrejmych

¹ Text je prekladom prvej časti úvodnej kapitoly s názvom *O poznaní a logike* z práce trnavského filozofa profesora Antona Revického *Základy racionálnej filozofie alebo Logika*. Náš preklad je podľa prvého vydania, ktoré vyšlo v Trnave roku 1757.

princípov, lebo to, čo je odvodené z pravdepodobného, nie je poznanie. Po druhé treba, aby poznanie bolo odvodené istým a zrejším záverom, pretože keby aj princípy boli isté, ale ich spojenie so záverom iba pravdepodobné, uvedené poznatky by neboli poznáním. Otázka je teda, či sme schopní poznávať.

4. *Tvrdím.* Poznávame aj v širšom aj užšom zmysle.

Dokazujem. Prvá časť tvrdenia. Poznanie v širšom zmysle tvoria isté a zrejmé poznatky, pochádzajúce z jednoduchého intuitívneho poznania alebo z vnútorného citu, ako sme povedali vyššie v tretom bode. Takéto poznatky však máme, preto poznanie v širšom zmysle jestvuje. *Nemožno popierať druhú vetu.* Pretože aj proti svojej vôli musíme súhlasiť s týmito princípmi, keďže ich vnímame jednoduchou, ale jasnou intuíciou, ako: to isté nemôže súčasne byť aj nebyť, celok je väčší ako jeho časť. Rovnako aj o tom, že žijeme, myslíme, trpíme, je nám zima atď., je naša myseľ natoľko presvedčená, že nemôže pochybovať, že by toto ako také osebe nejestvovalo. To dokazuje aj autorita sv. Augustína v polemike proti akademikom: „Jestvujú mnohé skutočnosti, o ktorých akademici nemohli pochybovať. Také sú napríklad: viem, že žijem, rozmýšľam. Tu nemožno povedať: možno spíš a nevieš a snávaš. Veď spať a snávať je vlastnosť živého.“

5. *Dokazujem. Druhá časť tvrdenia.* Poznanie v užšom zmysle tvoria poznatky jasne odvodené zo zrejších princíпов, ale takéto poznatky máme, preto jestvuje i takéto poznanie. *Druhá veta sa potvrdzuje.* Nikto so zdravým rozumom nepochybuje o tom, že by závery nasledujúcich postupov neboli zrejmé: celok je väčší ako jeho časť, hlava je časťou tela, telo je celok, teda ľudské telo je väčšie ako hlava. Rovnako aj: každý mysliaci jestvuje, ale i ja myslím, teda jestvujem. Dodaj, že matematické dôkazy sú spravidla natoľko nepochybné, že ich nemonžo vyvrátiť nijakým uvažovaním.

Pravdivosť oboch častí tvrdenia vyplýva aj z tohto: ak by ľudské poznanie nebolo možné, prečo by boh, ktorý nič nekoná zbytočne, udelil našej myslí tolkkú schopnosť rozmýšľať a najmä uvažovať? Prečo by zapálil v dušiach tolkkú túžbu po vedení (poznání), ak by bolo nevyhnutné nikdy nič nevedieť? Či takáto myšlienka nie je priamou cestou k ateizmu? Ak nemôžeme nič s istotou poznať, ako by sme si mohli byť istí jestvovaním boha?

6. *Proti tomuto namietneš po prvé:* Poznať možno iba nevyhnutné a nemeniteľné predmety, ale nijaká stvorená vec nie je nevyhnutná a nemeniteľná, teda nijakú stvorenú vec nemožno poznať. *Dôkaz druhej vety.* Každá stvorená vec je rozpriestranená, ale nijaká rozpriestranená vec nie je nevyhnutná a nemeniteľná, teda nijaká stvorená vec nie je nevyhnutná a nemeniteľná.

Odpovedám. Popieram prvú vetu. Keďže, ako sme povedali, možno poznať vlastné bytie, bolesť atď., jestvovanie ktorých je tiež rozpriestranené, prečo by nebolo možné poznať aj ostatné rozpriestranené predmety? Alebo ak chceš, *rozdeľ prvú vetu takto:* Poznať možno iba nevyhnutný a nemeniteľný predmet čo do jeho jestvovania, alebo taký, ktorý jestvuje nevyhnutne; *popieram prvú vetu* čo do podstaty alebo spojenia s princípmi. *Pripúšťam prvú vetu, rozdeľiac druhú vetu, popieram záver.* Lebo hoci bytie je rozpriestranené, predsa podstata vecí je nevyhnutná a nemeniteľná, keďže nie je ani v božej moci, aby človek nebol rozumný tvor. Okrem toho jestvuje aj nemeniteľnosť spojenia, pretože predmet poznania má byť nevyhnutne spojený s princípmi, z ktorých sa vyvodzuje.

7. 2. *namietka.* Nijaký poznatok, ktorý vzniká v závislosti od nepravdivého princípu, nie je istý. Ale všetky naše poznatky vznikajú v závislosti od nepravdivých princíпов, teda nijaké... atď. *Dokazujem druhú vetu.* Naše zmysly nás klamú, ale všetky naše poznatky vznikajú v závislosti od klamného princípu: ale takéto poznatky

nie sú poznaním, teda prvá veta sa zdá byť istá. Hoci zo všetkých zmyslov veríme najviac zraku, oči sú však akýmisi optickými šošovkami, a tak rovnako ako tieto šošovky ukazujú nám predmety väčšie alebo menšie, nemôžeme si byť istí ani vzdialenosťou, ani veľkosťou.

Odpovedám. Pripúšťam prvú vetu, popieram druhú. Na dokazovanie rozlišujem prvú vetu. Naše zmysly sú svojou povahou klamné — popieram prvú vetu. Zmysly sú klamné náhodou, alebo nakoľko dávajú rozumu príležitosť pomýliť sa — pripúšťam prvú vetu, opomínam druhú, popieram záver. Dôvodom tohto rozlišovania je, že naše zmysly, ak sú správne disponované, predstavujú veci tak, ako ich za takýchto okolností podľa zákonov prírody majú predstavovať. Tak, ak palicu ponorenú do vody oko vidí zlomenú, v skutočnosti ju nevnímame nesprávne, pretože hoci nie je zlomená, pre lom svetla musí vyzerať zlomená. Tým sa dáva príliš prenáhlenému a povrchnému chápaniu možnosť tvrdiť, že palica je zlomená. Rovnako, aby sa rozum pri podávaní súhlasu nemýlil, treba predmet skúmať viacerými zmyslami, pripravenými ako treba a správne zameranými na predmet, inak rozum musí pripísať omyl nie zmyslom, ale sebe.

Dôvod opomenutia druhej vety je, že aj keď nadobúdame mnoho poznatkov vonkajšími zmyslami, predsa nemožno povedať, že všetky nadobúdame takto. Nanajvýš možno tvrdiť, že všetky poznatky sú sprostredkované odvodené od zmyslov, pretože naša myseľ môže tvoriť nové idey vecí spájaním a abstrahovaním. Ba ani to nepochádza z vonkajších zmyslov, o čom sme povedali, že vnímame v závislosti od vnútorného zmyslu, ako keď reflexiou spoznávam, že poznávam, iba ak by sme povedali, že vzniká nepriamo.

8. *Nadhodiš:* Ak aj zmysly same osebe neklamú, predsa poskytujú možnosť omylu rozumu, a preto nemôžeme mať isté poznatky, teda je to *dôkaz druhej vety.* Lebo takto môže rozum stále pochybovať,

či sa nemýli, poznávajúc zmyslami ten alebo onen predmet, teda

Odpovedá. Pripúšťam prvú vetu, popieram druhú. Pre dôkaz rozlišujem predchádzajúce turdepie. Rozum môže pochybovať, ak sa opiera iba o svedectvo jedného zmyslu, pripúšťam prvú vetu, ak sa rozum opiera o viaceré správne disponované zmysly a predovšetkým ak vzniká jasná a zreteľná, vždy rovnaká idea, popieram prvú vetu a záver. Viaceré zmysly sa totiž nemôžu mýliť rovnako; a rozum, ak sa berú do úvahy vedecké dôvody, presne súdi o ničom, že je to tak nie preto, že to tak vníma zmyslami, ale preto, lebo sa mu to javí jasne a zreteľne. Najmä istota poznania fyzického závisí od zmyslov, ale ako som už povedal, vec sa musí stále rovnako javiť, čo je zároveň pre fyzickú zrejmosť zmyslovo vnímateľných vecí dostačujúce. Čo sa týka zraku, k tomu hovorím: hoci v závislosti od zraku nemôžeme súdiť o absolútnej veľkosti telies, môžeme usudzovať aspoň o relatívnej veľkosti, že totiž nejaké teleso je alebo väčšie ako iné, alebo sa nachádza bližšie. Hoci možno povedať, že teleso samo osebe je také veľké, ako sa nám javí, keďže boh, tvorca prírody, ktorý nás ani nechce a ani nemôže klamať, uspôsobil zrak na spoznávanie veľkostí vecí.

9. 3. *námietka.* Ak možno zo zmyslov nadobudnúť nejaké isté a zrejmé poznanie, bolo by to poznanie jestvovania telies, ale poznanie jestvovania telies nie je isté a zrejmé, teda zo zmyslov nemožno mať isté a zrejmé poznanie. *Dôkaz druhej vety.* Boh môže spôsobiť, aby sme mali podobné vnemy, o ktorých by sme sa domnievali, že vychádzajú z telies, ktoré nejestvujú, napr. vo sne vidíme telesá a miesta, ktoré nikde nejestvujú, teda

Odpovedám. Pripúšťam prvú vetu, popieram druhú, či už ide o jestvovanie vlastného tela, alebo iných telies, lebo že naše telo jestvuje, je nám prostredníctvom pocitov a vnútorného zmyslu také známe, že to nemôžeme popierať. Čo sa však týka jestvovania ostatných telies, hoci boh sám

alebo pomocou iných duchov môže spôsobiť, že v nás vzniknú predstavy podobné tým, aké v nás telesá teraz spôsobujú, môže to robiť bez zvláštneho dôvodu, ktorý by nám bol známy alebo zo zjavenia, alebo z okolností, znamenalo by to, že nás boh stále klame, čo však božej prozreteľnosti a pravdivosti odporuje.

10. 4. *námietka.* V knihe Ekleziastes (hl. 8, v. 17) čítame: „A pochopil som, že človek nemôže nájsť príčinu božích skutkov, ktoré sa dejú pod slnkom. Čím viacej sa namáha a hľadá, tým menej nachádza (vie).“ Teda stvorené veci nemožno skutočne a jasne poznať.

Odpovedám. Tento text a aj iné podobné treba podľa sv. Hieronyma vysvetľovať vzhľadom na prozreteľnosť okolo nás, ako dokazuje aj Cornelius z Lapide. Potom je naozaj pravda, že nemôžeme nájsť príčinu, pokiaľ ide o účel a spôsob vzniku, ako aj prvé princípy vecí, ktoré sa dejú pod slnkom. Z toho však nevyplýva, že nepoznáme nijakú príčinu, aj pokiaľ ide o počity a zmyslové vnemy, pretože tieto vnemy sú zúčiteľné s princípmi fyziky a matematiky.

Druhý článok

Či získavame poznanie nového?

11. Myšlienka, ktorú teraz preskúmame, nie je celkom nová, jej pôvodcom je Platón a jeho škola. Platón pripúšťal jestvovanie dvoch svetov, rozumového a zmyslového. Tvrdil, že v rozumovom svete jestvujú duše skôr, ako sa spoja s telom. Platón sníval, že boli obdarené úplným poznaním. V zmyslovom svete pre neviem aký hriech boli uzavreté do tela ako do väzenia, v ktorom na všetko zabudli. Na základe tohto učenia Pytagoras, hoci proti akademikom pripúšťal, že poznáme mnoho vecí, predsa tvrdil, že nenadobúdame nič nové, ale že všetkým úsilím a námahou sa dosahuje iba to, že sa vyvolávajú zabudnuté predstavy poznatkov, ktoré duša mala

v svete ideí, tak ako pri prehrabúvaní pahreby začnú svietiť iskry. Teda podľa Pytagora všetko získané poznanie je len roz-pamätávanie sa a učiť sa znamená spomínať si. Tomuto názoru bol svojho času naklonený aj sv. Augustín, ako vidieť z toho, že v knihe odvolaní, v ktorej odvoláva niektoré myšlienky, v hlave 4 hovorí: „Povedal som, že ľudia vzdelaní v slobodných vedách učením v sebe odkrývajú zabudnuté a akosi to vykonávajú, ale odmietam to.“ Teraz preskúmame, či získavame poznatky znova.

12. *Tvrdím.* Všetky poznatky sa získavajú znova. *Dôkaz tvrdenia.* Ak nadobúdame poznatky znova, každý jasný poznatok o istom predmete nie je ničím iným, ako spomienkou na predmet. Ale toto nemožno tvrdiť, teda je to *dôkaz druhej vety.* Na vybavenie spomienky nestačí iba nejaký predmet poznať, ale okrem toho treba, aby sme spoznali, že sme tento predmet už raz poznali: Ale keď jasne spoznáваме nejaký predmet, nestáva sa to preto, že by sme spoznali, že sme tento predmet už predtým poznali. Takéto poznanie teda nie je púha spomienka. *Prvá veta je jasná,* lebo keď hovorím, že sa roz-pamätávame, rozumieme tým, že spoznáваме, že sme tento objekt už raz poznali, a spomienku inak neodlišujeme od nového poznania. *Druhú vetu* potvrdzuje každodenná skúsenosť.

13. 1. *námietka.* Keď hľadáme pravdu, mali by sme ju už vlastne poznať vopred, teda jasný poznatok o pravde nezískavame znova. *Protidôkaz.* Ak sme nepoznali pravdu predtým, nerozoznáme ani objavenú pravdu, tak ako nepoznáme neznámeho zlodēja, hoci sa pred nami pri prenasledovaní objaví. *Odpovedám.* *Popieram prvú vetu.* *K dôkazu vravim:* Pravda, ktorú hľadáme, sa prejaví sama alebo svojou jasnosťou, alebo sa odhalí tým, čo sme už predtým spoznali a s čím sa zrejme spája. Tento príklad nedokazuje nič, pretože nezadržal by si aj zlodēja, predtým neznámeho, keby sa odhalil alebo ukradnutou vecou alebo na cudzie udanie.

14. 2. *námietka*. Zo skúsenosti vieme, že hneď súhlasíme s každou jasne zistenou pravdou. Toto však nepramení z ničoho iného, ako z toho, že nám táto pravda bola známa už predtým, teda — *Odpovedám*. *Popieram druhú vetu*. Sama jasnosť idey vyjadrujúcej nejaký objekt, alebo zreteľné spojenie s vecou nám už známou nás neomylné núti súhlasiť. Táto dvojnásobná jasnosť odlišuje vlastné poznanie od pravdepodobného úsudku.

Tretí článok

Čo treba súdiť o Descartovom pochybovaní?

15. Už kedysi Aristoteles v *Metafyzike*, 3. kniha, 1. hlava vravel, že pochybovanie je na zvládnutie vedy veľmi užitočné. Už od samého detstva totiž vyrastáme v rozličných predsudkoch, často nás klamú nesprávne použité zmysly, často aj cudzie authority. Ba dokonca aj keď sa zaoberáme vynikajúcimi prednosťami rozličných názorov, ľahko sa stane, že pri hľadaní pravdy a získavaní poznatkov sa odchýlime od správneho smeru tým, že väčšmi dbáme o to, aby sme dokázali prijatú myšlienku, než aby sme vynášali úsudky o veciach na základe ich pravdivosti, prispôsobujúc veci sebe a nie seba veciam. Preto najvyšším a prvým princípom v hľadaní pravdy vždy bolo, že ak sú myšlienky protirečivé, skúmame každú vec nezaujate.

Ešte ďalej išiel Descartes so svojimi stúpecami a v prvej časti svojich *Princípov* za základ celej filozofie stanovil akési pochybovanie nazvané metodickým. Tvrdí: raz v živote by sme mali pochybovať o všetkých, aj o najistejších a najzrejmejších veciach. Ba hovorí, že je užitočné považovať za nepravdivé napr. aj to, či jestvujú nejaké možné a predstaviteľné veci, či jestvujeme my, naše telá, ba dokonca či jestvuje boh a či nás správne riadi alebo klame. Na odstránenie tejto pochybnosti navrhuje vychádzať z nasle-

dujúcich, akoby veľmi istých dôkazov. Prvý dôkaz: rozmýšľam, teda som. Pretože je nemožné, aby myseľ kým rozmýšľa, nejestvovala. Druhý dôkaz: pravdivá idea, že Boh jestvuje a nemôže klamať. Inak totiž by sa bolo treba obávať, či nám boh nevloží nepravdivé idey o všetkom, a čo je z nich odvodené, všetko je pochybné. Filozofi vedú spor o tom, či Descartes vyžadoval vážne a pozitívne pochybovanie o týchto všetkých ideách, alebo akési vzdanie sa úsudku, ktorým by sa takto všetko správne chápalo. Preskúmame, či uvedené metodické pochybovanie je užitočné, alebo skutočne potrebné na získanie poznatkov.

16. *Tvrdím*. Takto vysvetlené pochybovanie nie je vhodným a ešte menej potrebným prostriedkom poznávania. *Dôkaz tvrdenia*. Ak by toto pochybovanie bolo potrebné, alebo aspoň vhodné na získanie poznatkov, naša myseľ by s jeho pomocou dospela k istým a zrejším poznatkom o veciach, ale pripustením uvedeného pochybovania nemožno nadobudnúť isté a zrejme poznatky, teda *dôkaz druhej vety*. Na to, aby sa pripustením uvedeného pochybovania dospelo k istému a zrejmemu poznatku, malo by sa toto pochybovanie odstrániť, keďže pochybovanie o veci je s poznaním tej istej veci nezlučiteľné. Ale ak pochybnosť raz pripustíme, už ju nemožno nikdy odstrániť, teda *dôkaz druhej vety*. Pochybovanie by sa podľa Descarta malo odstrániť dvoma dôkazmi uvedenými v premisách, ale ak sa pochybovanie raz pripustilo, tento dvojité dôkaz nemôže presvedčiť ľudský rozum. Pretože ak treba pochybovať o všetkom, prečo nie aj o tom, či rozmýšľam? Keď treba pochybovať dokonca aj o tom princípe, či veci môžu súčasne byť aj nebyť, prečo by som nemohol pochybovať aj o tom, či súčasne rozmýšľam aj nerozmýšľam? Taktiež o tom, či boh je luhár, alebo nie je luhár. Potom, pravda, „rozmýšľam, teda som“, ako aj získaná jasná idea „boh je pravdivý“ nie sú väčšmi isté a zrejme ako: je nemožné súčasne byť a nebyť tým istým, celok je väčší ako jeho časť. Ak máme pochybovať

o tomto, prečo nie rovnako aj o tamtom? Potvrďuje sa tým aj tvrdenie, že kým pochybujem o všetkom, aj o bezprostredne známom, som si istý, že pochybujem, alebo nie? Ak nie som si istý, potom musím pochybovať aj o tom, či pochybujem, a to je predsa smiešne. Ale ak som si istý, aký je dôvod, prečo by bolo treba pochybovať o ďalšom jasnom a zrejmom poznatku? Proti tejto Descartovej myšlienke postav podľa Daniela Huetia aj toto: podľa Descarta veci treba považovať nielen za neisté, ale priam za nepravdivé. Ale toto odporuje uvedenému pochybovaniu, teda samo je pochybovaním. Pretože kým niekto o veci pochybuje, tak málo ju môže považovať za nepravdivú ako za pravdivú, a preto ak treba pochybovať, nemožno veci považovať za nepravdivé.

17. *1. námietka.* Od detstva sme si osvojili mnohé predsudky a nie je menej ani tých, ktoré odvracajú rozumných mužov od poznávania pravdy, teda toto pochybovanie je nevyhnutné.

Odpovedám. Pripúšťam prvú vetu, popieram záver. Pretože ináč, ako bolo povedané, malo by sa pochybovať aj o tomto pochybovaní. Pred používaním rozumu nejestvovali nijaké predsudky, lebo sme nemali nijaké úsudky. A tie úsudky, ktoré vznikli potom starostlivým preskúmaním a zväžením dôvodov na oboch stranách nás skôr privedú k pravde, keď jasne spoznáme zrejmosť týchto a nepravdivosť tamtých.

18. *2. námietka.* Je známe, že mnohí sa aj po vynaložení práce mýlili v niektorej vede. A zo skúsenosti je isté, že nás naše zmysly klamú, teda pochybovanie je vhodné aspoň na získanie poznatkov.

Odpovedám. Pripúšťam prvú vetu, po-

pieram záver. Lebo hoci je rozumné postupovať v týchto veciach opatrne a rozvážne, a neveriť mnoho tým, o ktorých vieme, že nás alebo iných často uviedli do omylu, ak sa vyvarujeme toho, o čom sme zistili, že poskytuje možnosť omylu a — ako bolo vyššie povedané — správne zameriame naše zmysly na predmety, nemusíme sa obávať nijakého klamu. Ak by sme sa totiž vzdali viery v zmysly preto, že niekoľkých ľudí zmysly oklamali, mali by sme sa vyhýbať i jedlu i pitiu, lebo je isté, že uškodili mnohým ľuďom.

19. Z toho možno vyvodzovať po prvé: hoci Descartovo pochybovanie odmietame, predsa je veľmi užitočné, ba nevyhnutné, aby sme odvolali svoj súhlas v tých veciach, pri ktorých zrejmosť nesvieti prirodzeným svetlom, alebo v tých veciach, ktoré sa nedajú vysvetliť rozumom, ale vierou v boha alebo autoritou cirkvi. Preto pri odlišovaní pravdy od nepravdivosti treba v usudzovaní postupovať opatrne, a nie bez predchádzajúceho dostatočného skúmania, a vyhýbať sa každému prenáhľeniu.

Po druhé možno vyvodzovať. Aby si všetko správne pochopil a odlišil isté od pochybného, pravdepodobné od nepravdivého, treba predovšetkým: po prvé, aby sme myseľ i ducha zbavili predsudkov, ktoré nás od prvého používania rozumu ovplyvňujú. Po druhé, aby sme pre nedokonalosť svojich zmyslov nezatemňovali myseľ nesprávnymi myšlienkami. Po tretie, aby sme úsudok o nejakej veci vynášali iba správne uváženými výrazmi a iba o jasnej a zrejmej myšlienke. Po štvrté, aby sme natoľko nedbali na autoritu, že by prevažovala nad rozumom a skúsenosťou.

Z latinčiny preložila M. Oravcová